

SANCTI MACARII EPISTOLA MAGNA – O PROBLEMĂ A PATRISTICII RĂȘĂRITENE. TRADIȚIA TEXTUALĂ A CORPUSULUI MACARIAN

Mihail Mitrea

The Macarian Question – the History of the Macarian Manuscripts (Abstract)

Patristic scholarship, especially of the 20th century, has given us a greater understanding of Pseudo-Macarius and the literary corpus attributed to him. Studying the manuscript history of these writings editors have given us an organized presentation of the different collections of Macarian corpus. The Macarian manuscripts are arranged and classified according to four main collections, plus the Arab-Coptic manuscript (TV), a very old one. The present study summarizes briefly the contents of these collections: the 1st collection is the longest of the five collections and contains sixty-four homilies and letters called *logoi* in the manuscripts; the 2nd collection is the best known source of Macarius's homilies; the 3rd collection contains forty-three *Logoi* in three manuscripts and includes other Macarian homilies not found in Collection II of the fifty homilies and the 4th collection contains twenty-six homilies.

This study is a brief outline of the four main collections of manuscripts and critical editions of Macarian corpus in order to investigate the problem of who the author of the Epistola Magna really is. Many academic studies have been done on this question and yet there has not been a convincing conclusion that has been accepted by all patristic scholars.

Key words: *Epistola Magna*, the Macarian Corpus, Saint Macarius of Egypt, Manuscripts, Textual Tradition, Collections, Critical Editions.

Studierea tradiției manuscrise a unor opere aparținând unor scriitori clasici, este o condiție *sine qua non* pentru înțelegerea deplină a condițiilor în care scrierile lor apar în cele mai vechi manuscrise medievale pe care le cunoaștem. Cel mai adesea istoria textului are o importanță practică în ceea ce privește constituirea sau re-constituirea textelor și, de asemenea, oferă posibilitatea înțelegerii naturii procesului prin care tradiția a ținut vie memoria unui autor și i-a păstrat operele. De exemplu, textele filozofice ale lui Platon și ale lui Aristotel au fost transmise de-a lungul secolelor de la o generație la alta de către școlile filozofice care s-au născut din sămânța vie a *magistri verborum*; școlile de retorică au păstrat vie memoria oratorilor, iar operele poezilor erau studiate în școlile de gramatică. Toate aceste exemple nu sunt altceva decât ilustrarea clară a binecunoscutei *παίδεια* grecească¹.

Astfel, istoria unui text creștin este strâns legată de tradiția vie a Bisericii creștine. Păstrarea și transmiterea scrierilor unui autor se datorează în general rolului pe care l-au avut în viața duhovnicească a comunității creștine. Așadar, istoria unui text nu poate fi înțeleasă doar în termenii unui mecanism extern de păstrare ce presupune tehnica scribului, pergamentul, cerneala etc. Așa cum școlile antice de filozofie au avut un rol decisiv în

¹ Cf. Werner Jaeger, *Early Christianity and Greek Paideia*, Cambridge, 1961.

păstrarea și transmiterea operelor filozofilor clasici, tot așa și tradiția monastică a păstrat și transmis scrierile autorilor creștini, în special cele ce se constituiau în modele de viață ascetică².

Tradiția manuscrisă a corpusului macarian este, trebuie să admitem, destul de complexă și rămâne încă un teritoriu de exploatat pentru cercetători. De exemplu, avem foarte puține date despre modul în care s-a făcut transmiterea textelor mai înainte de secolul XI și, de asemenea, este nevoie de o nuanțare a naturii relațiilor dintre variile colecții ale corpusului macarian. Manuscrisele operei macariene au fost organizate în patru mari colecții³, la care se adaugă colecții mai mici – *Colecția arabă IV*⁴ – manuscrise izolate și extrase⁵.

Colecția I

Aceasta este cea mai extinsă dintre toate, ea cuprinzând 64 de scrisori și omilii numite în manuscrise *Logoi*. O caracteristică principală a acestei prime colecții este prezența *Logos*-ului 1 – cea mai lungă compoziție din întreaga operă a lui Macarie⁶ –, cunoscut sub numele de *Epistola Magna* sau *Marea Scrisoare*. *Logoi* 2-64 au fost editați de către H. Berthold⁷. *Colecția I* se găsește aproape în întregime în două manuscrise din secolul al XIII-lea: *Vaticanus Graecus 694 (B)* și *Atheniensis B.N. 423 (b)*⁸.

Logos 1 a fost pentru prima dată publicat de către H. J. Floss care l-a editat pentru colecția lui Jean Paul Migne⁹ folosind codex *Berolinensis*. În editarea textului macarian Hermann Dörries se folosește de codex *Vaticanus graecus 694 (B)* și de codex *Vaticanus graecus 710 (A)*, ambele datând din secolul al XIII-lea. Profesorul observă faptul că manuscrisul *A* conține doar câteva fragmente din *Scrisoare*, dar completează părțile lipsă ale manuscrisului *B*. Nici *A* și nici *B* nu conțin introducerea Epistolei, în *B* această lacună fiind mai extinsă decât în *A*, ultimul păstrând partea imediat următoare introducerii. Werner Jaeger¹⁰ observă, așa cum au făcut-o și editorii lui Macarie, Dörries și Klostermann, faptul că

² Cf. W. Jaeger, *Two Rediscovered Works of Ancient Christian Literature: Gregory of Nyssa and Macarius*, Leiden, 1954, p. 145-146; cf. Luigi Padovese, *Introducere în teologia patristică*, traducere din limba italiană de Anton Rus și Cristian Rarău, Blaj, Editura Buna Vestire, 2003, p. 26-38.

³ Cf. H. Berthold, *Makarios/ Symeon: Reden und Briefe. Die Sammlung I des Vaticanus Graecus 694 (B)*, 2 vol., în GCS (Die Griechischen Christlichen Schriftsteller), Berlin, 1973.

⁴ T = codex Vaticanus arab. 70, V = codex arab. 80; Dr. Werner Strothmann (*Makarios/Symeon. Das arabische Sondergut*, Weisbaden, 1975) a fost cel care a examinat tradiția arabă a corpusului macarian pentru profesorul H. Dörries.

⁵ Pentru o prezentare schematică a colecțiilor, manuscriselor și extraselor corpusului macarian cf. Vincent Desprez, *Pseudo-Macaire: Oeuvres Spirituelles. Homélies propres a la Collection II*, Paris, 1980, p. 13-31; cf. George M. Malorey, *Intoxicated with God. The Fifty Spiritual Homilies of Macarius*, Denville, New Jersey, 1978.

⁶ În ediția lui W. Jaeger – *op. cit.* – aceasta însumează 69 de pagini; cf. TLG.

⁷ H. Berthold, *op. cit.*, Berlin, 1973.

⁸ Cf. V. Desprez, *op. cit.*, p. 15.

⁹ *Patrologiae Graecae cursus completus*, vol. XXXIV, Paris, 1860; Volumul XXXIV al colecției editate de J. P. Migne conține o serie de *apoftegme*, patru *Scrisori* (col. 405-446) – *Ad filios Dei*, *Epistola Magna*, *Scrisoarea a III-a* și *a IV-a* –, două *Rugăciuni* (col. 445-447), șapte *Tratate* sau *Opuscule ascetice* (col. 821-968) (1. *De custodia cordis*, 2. *De perfectione in spiritu*, 3. *De oratione*, 4. *De patientia et discretione*, 5. *De elevatione mentis*, 6. *De charitate*, 7. *De libertate mentis*) și 50 de *Omilii duhovnicești* (col. 449-822).

¹⁰ Cf. *Two rediscovered works...*, passim.

o variantă a Marii Scrisorii macariene se păstrează sub numele lui Efreim Sirul, printre scrierile sale în limba greacă. Această versiune (*E*) este importantă întrucât completează lacunele și corectează greșelile atât din codexul *A*, cât și din codexul *B*, păstrând în același timp și textul grecesc al introducerii.

Există și un manuscris grecesc, aparținând Bibliotecii Patriarhale din Ierusalim, ce conține o parte însemnată a *Marii Scrisorii* a Sfântului Macarie Egipteanul; este vorba de codex *S. Saba 157*¹¹. Jaeger îl pomenește în studiul său sub numele de codex *H* (*Hierosolymitanus*). Catalogul Bibliotecii din Ierusalim indică faptul că acesta conține unele $\epsilon\kappa <\tau\tilde{\omega}\nu \tau\tilde{\omega}\nu> \acute{\alpha}\gamma\iota\upsilon \text{Μακαρίου ἐπιστολῶν}$. În realitate, spune Jaeger, aceste *folia* nu conțin întreaga *Scrisoare*, iar cuvintele cu care începe textul ne amintesc de cuvintele cu care debutează manuscrisul *A*. La fel ca și codex *A*, codex *H* omite introducerea.

Jaeger ține să precizeze asemănarea dintre *E* și *H* și conchide că e greu de stabilit care dintre grupurile de manuscrise – *AB* și *EH* – oferă cea mai bună variantă a textului macarian. În evaluarea diferențelor de redactare ale corpusului macarian trebuie să ținem cont de genul de literatură cu care avem de a face în cazul scrierilor Sfântului Macarie Egipteanul. Să nu uităm faptul că aceste scrieri au cunoscut o foarte largă răspândire, mai ales în mediile monastice, și de aceea, ca și în cazul *Haermae Pastor*¹², cei care își făceau copii își asumau libertatea de a modifica într-o măsură mai mare sau mai mică textul original.

Finalul *Scrisorii* se păstrează în *B*, lipsește în *E* și e fragmentar în traducerea arabă¹³ (*TV*). Așadar, *A* omite introducerea¹⁴, *E* lasă deoparte întregul epilog, iar *TV* păstrează doar jumătate din epilog. Deși traducerea arabă din colecția *TV* păstrează o versiune mult mai completă a textului macarian decât cele două manuscrise grecești *A* și *B*, totuși valoarea acestei traduceri nu este foarte mare în ceea ce privește emendarea textului grecesc de vreme ce avem la dispoziție patru manuscrise grecești – *A*, *B*, *E*, *H* – care se completează reciproc¹⁵.

Încă din secolul al XVIII-lea, acest text a primit numele de *Marea Scrisoare*, titlatură consfințită de L. Villegouy în articolul său *La grande lettre grecque de Macaire*.¹⁶ Din pricina paralelismului ei cu micul tratat al Sfântului Grigorie de Nyssa, păstrat în limba latină sub titlul *De Instituto Christiano*¹⁷, nenumărați cercetători au încercat să stabilească

¹¹ Acest manuscris al Sfântului Sava este descris de Papadopoulos – Keremeus II, p. 251-66; cf. W. Jaeger, *op. cit.*, p. 166.

¹² Cf. Campbell Bonner, *A Papyrus Codex of the Shepard of Hermas*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1934, p. 30. (H. Schubart in his review of Bonner's edition calls the *Pastor of Hermae* a real Volksbuch, which has a more fluctuating text than higher types of literature; la W. Jaeger, *op. cit.*, p. 168).

¹³ "The Arabic version often reads like a verbose and fumbling paraphrase of the Greek original, and its author has many difficulties in rendering the concepts of his source into his own language, which has no real equivalents for their definite theological meaning. Obviously the aim of the translator was not to express a fully understood Greek text with "philological precision" in our sense, but rather to transform into a rhetorically effective Arabic work. The extent of the influence that Macarius must have exercised through the Arabic version on Christian or Mohammedan Arabic circles remains an open question and should be investigated. Religious mysticism has always formed a bridge between different religions and has never been confined to any one of them" (W. Jaeger, *op. cit.*, p. 172-173).

¹⁴ Primele folii ale codexului *B* s-au pierdut. Astfel, este dificil să stabilim cu exactitate dacă lipsa introducerii în acest manuscris se datorează omiterii lui de către copiiști sau unor circumstanțe externe.

¹⁵ W. Jaeger, *op. cit.*, p. 173.

¹⁶ *Revue de l'Orient Chrétien* XXII, sér. 3, tom. II, 1920-21, p. 29 sq; cf. W. Jaeger, *op. cit.*, p. 161.

¹⁷ Epistola cea Mare a lui Macarie este foarte apropiată în conținut și în termeni, în partea ei finală, de partea a doua a Tratatului *De Instituto Christiano* a Sfântului Grigorie (J. Stiglmayr, *Makarius der Grosse und Gregor von Nyssa*, în *Theologie und Glaube*, an II (1910), p. 571 apud Adrian G. Paul, *Viața*,

paternitatea acesteia. Werner Jaeger este de părere că această *Epistolă* este o adaptare a tratatului gregorian: “După ce am comparat cele două lucrări [...] pot mărturisi că Epistola nu este o simplă compilație mecanică a Tratatului. Paginile ei sunt de la început până la sfârșit o metafrază completă a Tratatului Sfântului Grigorie”¹⁸.

Cercetările recente, mai ales ale lui J. Gribomont și ale lui Vincent Desprez¹⁹, infirmă ipoteza propusă de Werner Jaeger. Cercetătorul R. Staats²⁰ consideră *Epistola Magna* a lui Macarie o operă originală și explică faptul că tratatul *De Instituto Christiano*, atribuit în mod tradițional Sfântului Grigorie de Nyssa, nu ar fi altceva decât o încercare de a transpune ideile macariene privitoare la viața ascetică într-un limbaj mult mai filozofic și literar. Comparând vocabularul, exegezele biblice și teologia²¹ tratatului *De Instituto* cu cele ale scrierilor macariene, cercetătorii au respins ipoteza paternității gregoriene a *Marii Scrisori*.

Patrologul român I. G. Coman²² consideră eronată concluzia lui W. Jaeger care numește lucrarea Sfântului Macarie o *metafrază completă* sau o *adaptare* a tratatului Sfântului Grigorie pentru viața monahală a Egiptului și, mai mult, evidențiază faptul că în stabilirea paternității *Episolei* trebuie să se țină cont și de datele biografice ale celor doi autori. Astfel, Sfântul Macarie a murit în jurul anului 390, iar Sfântul Grigorie a scris *Tratatul* cel mai probabil în anul 394. Cum deci, se întreabă patrologul român, se poate vorbi la Macarie de o metafrază a tratatului gregorian?

În lucrarea de față ne raliem opiniilor patrologilor R. Staats și I. G. Coman, dar facem precizarea că problema paternității Logos-ului 1 din prima colecție a corpusului macarian este una foarte complexă și necesită o viziune globală asupra tuturor scrierilor celor doi autori, atât ale Sfântului Macarie, cât și ale Sfântului Grigorie de Nyssa.

Unul dintre documentele de mare importanță pentru formarea stilului de viață monahală în Răsăritul creștin, alături de *Regulile Mari și Mici* ale Sfântului Vasile cel Mare²³, *Epistola Magna* este o lucrare de o mare ținută teologică, descriind dinamica despătimirii și îndumnezeirii omului.

personalitatea și învățătura ascetico-mistică a Sfântului Macarie Egipteanul, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, p. 166.

¹⁸ W. Jaeger, *op. cit.*, p. 187; “In all probability the author of The Great Letter of Macarius did not intend at all to commit deliberate plagiarism when he paraphrased page after page of the treatise for his monks; his method simply reflects the easiest way then known of carrying on the living tradition. He was not concerned with literary originality, but was merely taking the good where he found it in the classical tradition of monastic literature. The most radical change he thought necessary to make was that of translating Gregory’s work into a more homiletic style suitable for oral delivery and calculated to have a more immediate rhetorical effect on his listeners” (p. 155).

¹⁹ Cf. *Pseudo-Macaire*, *passim*.

²⁰ Cf. R. Staats, *Makarios-Symeon. Epistola Magna. Eine messalianische Mönchsregel ihre Umschrift in Gregors von Nyssa “De instituto christiano”*, *passim*.

²¹ H. Dörries și A. Kemmer au demonstrat faptul că diferențele dintre cele două lucrări nu sunt doar la nivel stilistic, așa cum susținea W. Jaeger, ci ele sunt de natură teologică și dogmatică; cf. Dom Aelred Baker, *Pseudo-Macarius and Gregory of Nyssa*, în *Vigiliae Christianae*, vol. 20, nr. 4, decembrie, 1966, p. 227-234; cf. și A. F. J. Klijn, *Some remarks on the Quotations of the Gospels in Gregory of Nyssa’s De Instituto Christiano and Macarius’ Epistula Magna*, în *Vigiliae Christianae*, vol. 19, septembrie, 1965, p. 164-168.

²² Pr. Prof. dr. Ioan G. Coman, *Patrologia*, vol III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, p. 400.

²³ Cf. *PSB* 18, traducere de Prof. Iorgu D. Ivan, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1989.

Colecția a II-a

Aceasta este cunoscută ca fiind cea mai bună sursă a tradiționalelor 50 de *Omilii duhovnicești* ale lui Macarie, manuscrisele acestei colecții datând încă din secolele XI – XII. Un apendice a două manuscrise – *Mosquensis, Bibliothque Synodale 177* și *Oxford, Bodleianus Baroccianus 213 (D)*²⁴ – conține 7 *Omilii* ce au fost editate provizoriu de către G. L. Marriott în 1918²⁵. Atestată cel mai mult în tradiția manuscrisă, *Colecția a II-a* a fost și este subiectul de interes a majorității editorilor și traducătorilor moderni²⁶. Colecția este rodul unei inteligente selecții de manuscrise cunoscută în Vest încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Prima ediție – *editio princeps* – a fost cea a lui Jean Picot, tipărită la Paris în anul 1559 la editura lui Guillaume Morel. Această primă ediție tipărită avea și traducerea latină²⁷ a textului grecesc. Edițiile ulterioare vor fi îmbunătățite de către H. J. Floss prin consultarea codexului *Berolinensis*²⁸. Ediția lui Floss – Veneția, 1770 – este versiunea de bază a textului grecesc retipărit în *Patrologia Graeca* de către Jean Paul Migne²⁹.

O ediție critică foarte valoroasă a celei de a doua colecții a corpusului macarian a apărut la Berlin în anul 1964, avându-i ca autori pe Hermann Dörries, Erick Klostermann și M. Kroeger³⁰, aceștia folosind opt manuscrise dintre care două din secolele XII-XIII: *Halki Panhagias Kamariotisses 75*³¹ și *Mosquensis, Bibliothque Synodale 177*³². Cu privire la aceste manuscrise, Vincent Desprez face următoarea precizare: “Alte două manuscrise provin de la Athos și unul din Siria – Palestina. Cele mai vechi informații privind alte două mărturii duc către Moldova și Constantinopol”³³. De ediția germană depinde și o ediție mai nouă apărută la Atena în anul 1970³⁴. Amintesc faptul că *Sources Chrétiennes*, sub conducere lui Vincent Desprez, s-a angajat într-un proiect ambițios de editare a tuturor celor patru colecții ale corpusului macarian, Colecția a III-a fiind deja publicată în anul 1980.

Colecția a III-a

Această colecție cuprinde 43 de Logoi și este întocmită pe baza a trei manuscrise:

²⁴ Acesta datează din secolele XIV-XV. Cf. V. Desprez, *op. cit.*, p. 17.

²⁵ Cf. G. L. Marriott, *Macarii Anecdota. Seven Unpublished Homilies of Macarius*, în *Harvard Theological Studies* (5), Cambridge Mass., 1918.

²⁶ Cf. M. Plested, *The Place of Macarius-Symeon in the Eastern Christian Tradition*, Oxford, 2004, p. 10.

²⁷ Traducerea în limba latină a lui Jean Picot a fost reeditată separat de șase ori până în 1843. Toate edițiile grecești publicate în Apus au fost însoțite de această traducere în limba latină sau de cea a lui Palthenius.

²⁸ Acest codex s-a pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial.

²⁹ Pentru textul *Omiliilor duhovnicești* cf. PG 34, 449-822, iar pentru textul *Epistolei Magna* cf. PG 34, 409-441.

³⁰ Cf. H. Dörries, E. Klostermann, and M. Kroeger, *Die 50 Geistlichen Homilien Des Makarios, Patristische Texte und Studien* 6, Berlin, 1964. În introducerea acestei ediții autorii prezintă pe larg tradiția manuscriselor, cât și edițiile și traducerile publicate în diferite limbi.

³¹ Cf. V. Desprez, *op. cit.*, p. 16.

³² Ambele manuscrise provin din mănăstirile athonite Marea Lavră (K) și Filotheu (M); cf. A. Gh. Paul, *op. cit.*, p. 200, nota 545.

³³ V. Desprez apud Pr. Prof. N. Chițescu, *Introducere* la Sfântul Macarie Egipteanul, *Scrieri*, PSB, vol.

34, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, p. 10.

³⁴ Cf. A. Gh. Paul, *op. cit.*, p. 200, nota 543.

Atheniensis B.N. 272 (C) ce datează din secolul al XI-lea³⁵, *Athos, Panteleimon 129 (R)* din secolul XV și *Athos, Ivion 1318*, din secolul XVIII³⁶. Aproximativ o treime din materialul acesteia se întâlnește în Colecția a II-a. Ceea ce nu apare deloc în colecția a II-a a fost pentru prima dată editat de către Klostermann și Berthold în anul 1961³⁷. Ultima ediție îi aparține lui Vincent Desprez, *Sources Chrétienne* 275³⁸.

Colecția a IV-a

Colecția a IV-a însumează 26 de *Logoi*, ea începând, asemenea *Colecției I*, cu *Epistola Magna*. Această colecție se găsește într-un manuscris grecesc – *Parisinus Gr. 973 (X)* – copiat între anii 1044-1045 la mănăstirea Xerochorapion, lângă Milet³⁹. Anumite fragmente se găsesc și în alte două manuscrise ale *Colecției a III-a*, cât și în versiunea arabă *TV*, acestea din urmă fiind traduse în germană de către W. Strothmann⁴⁰ în anul 1975. Există o traducere în limba georgiană a întregii colecții a IV-a făcută de Sfântul Eutimie Aghioritul în anul 1028⁴¹, cât și o traducere arabă făcută de melkiți înainte de anul 1055⁴². De precizat faptul că această ultimă colecție nu a fost încă editată separat⁴³. Vincent Desprez pregătind o ediție critică ce va apărea în seria *Sources Chrétienne*⁴⁴.

Complexitatea tradiției manuscrise este prin ea însăși o dovadă clară a popularității și a largii răspândiri a scrierilor lui Macarie. H. Berthold, descriind variile colecții ale corpusului macarian, ajunge să afirme că este aproape imposibilă stabilirea exactă a *ipsissima verba* a autorului însuși. Cercetătorii patristici, în special ai ultimelor trei decade ale secolului XX, au reușit însă să ne ofere o mai bună înțelegere a autorului și, mai ales, a scrierilor corpusului macarian.

Pe lângă manuscrisele grecești indicate mai sus, cercetătorii au descoperit traduceri ale altor manuscrise grecești în diferite limbi: siriacă⁴⁵, armeană⁴⁶, georgiană⁴⁷, coptă⁴⁸,

³⁵ Cf. M. Plested, *op. cit.*, p. 10.

³⁶ G. A. Maloney, *Pseudo-Macarius. The Fifty Spiritual Homilies and The Great Letter*, preface by Kallistos Ware, New York, 1992, p. 29.

³⁷ E. Klostermann, H. Berthold, *Neue Homilien des Makarios/ Symeon aus Typus III – Texte und Untersuchungen zur Geschichte des altchristlichen Literatur*, Leipzig und Berlin, 1961.

³⁸ Acesta a folosit textul critic al lui E. Klostermann și al lui H. Berthold, *op. cit.*, Berlin, 1961.

³⁹ Cf. V. Desprez, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁰ Cf. W. Strothmann, *op. cit.*, Weisbaden, 1975.

⁴¹ Colecția georgiană s-a transmis prin intermediul manuscrisului Athos, Ivion georgien 21. Cf. R. P. Blake, *Catalogue des manuscrits georgiens de la Bibliotheque de la Lavre d'Ivion au Mont Athos*, în *Revue de l'Orient chrétien*, nr. 8, Paris, 1933-1934, p. 131-134 apud A. Gh. Paul, *op. cit.*, p. 209, nota 582.

⁴² Aceasta este cuprinsă în manuscrisul *Vaticanus arab 84 D. 1055*. Cf. G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, vol. I, Cite du Vatican, 1944, p. 392 apud A. Gh. Paul, *op. cit.*, p. 208, nota 577.

⁴³ G. A. Maloney, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁴ Cf. M. Plested, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁵ Această versiune siriacă este cea mai veche, ea datând din anul 534. Corpusul siriacă cuprinde 17 *Scrisori* și 7 *Omilii*, prima *Omilie* fiind un rezumat al *Epistolei Magna* și al *Scrisorii ad filios Dei*. Un alt manuscris siriacă – *codex Sinaiticus syriacus 14* – ce datează din secolul al X-lea, cuprinde o colecție similară celei arabe (TV).

⁴⁶ Este vorba de *Patericul armean* numit și *Sfaturile Sfinților Părinți*. Acest pateric a fost editat de călugării mechitariști în *Vitae Patrum*, tom. II, Veneția, 1855, p. 505-635; cf. V. Desprez, *op. cit.*, p. 24.

etiopiană⁴⁹, arabă⁵⁰, latină⁵¹, slavonă⁵² etc. La acestea se mai adaugă anumite scrieri macariene păstrate sub numele altor scriitori creștini, precum Vasile cel Mare, Evagrie Ponticul, Efreim Sirul, Marcu Eremitul și alții.

Scrierile macariene, o capodoperă a spiritualității și misticii creștine, au influențat de-a lungul timpului literatura creștină siriacă, mistica bizantină a Sfântului Simeon Noul Teolog, mișcarea isihastă, spiritualitatea slavă și, nu în ultimul rând, scrierile autorilor creștini contemporani. Prima ediție apare în 1559 în traducerea în limba latină a lui Jean Picot și va fi urmată de altele șase până în 1843.

Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, acestea au fost traduse și tipărite în nenumărate limbi moderne⁵³, devenind un tezaur comun al tuturor creștinilor. Amintim traduceri recente în limba engleză: Saint Macarius the Great, *Fifty Spiritual Homilies*, translated by A.J. Mason, Willits, California, Eastern Orthodox Books, 1974; *Pseudo-Macarius. The Fifty Spiritual Homilies and the Great Letter*, translated by George A. Maloney, New York, Paulist Press, 1992; în limba franceză: *Les Homelies spirituelles de Saint Macaire*, traduction par Placide Deseille, Paris, Les Éditions Du Cerf, 1970, *Pseudo-Macaire, Oeuvres spirituelles*, Introduction, traduction et notes avec le texte grec par Vincent Desprez, 2 vol., Paris, Editions du Cerf, 1980-1981; în limba germană: *Pseudo-Macarius, Reden und Briefe eingeleitet*, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Klaus Fitschen, Stuttgart, A. Hiersemann, 2000; în limba spaniolă: *Pseudomacario, Nuevas Omelias*, trad. por Pablo Argarate, Madrid, Nueva Ciudad, 2008; în limba italiană: *Pseudo-Macario, Spirito e dialogo spirituali*, tr. Luigi Cremaschi, Mangano, 1995; *Macario/Simeone, Discorsi e dialoghi spirituali*, Bresseo di Teolo (Padova), Ediz. scritti monastici, Abbazia di Praglia, 2003 etc. În limba română există două traduceri, una mai veche: Sfântul Macarie Egipteanul, *Omilii duhovnicești*, traducere de Cicerone Iordăchescu, Chișinău, 1931, și una relativ recentă: Sfântul Macarie Egipteanul, *Scrieri*, traducere de Pr. Prof. Constantin Cornițescu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.

⁴⁷ Pe lângă traducerea georgiană a *Colecției a IV-a* a corpusului macarian de către Sfântul Eutimie Aghioritul în anul 1028, mai există trei culegeri georgiene atribuite Sfântului Macarie.

⁴⁸ Poartă numele de *Virtuțile lui Macarie* și cuprinde un rezumat al *Scrisorii ad filios Dei*, cât și două fragmente ale *Omiliei XXXIII* din Colecția a II-a.

⁴⁹ O colecție monahală etiopiană ce atribuie anumite scrieri Sfântului Macarie. Cf. A. Gh. Paul, *op. cit.*, p. 209.

⁵⁰ Traducerea melkită din anul 1055 a *Colecției a IV-a* a corpusului macarian, cât și Colecția arabă *TV*. Colecția TV cuprinde *Omilii, Tratamente scurte, Întrebări și răspunsuri*. Cf. W. Strothmann, *op. cit.*, 1975.

⁵¹ La începutul secolului al XIV-lea franciscanul Angelo Clareno († 1337) a tradus o parte din scrierile lui Macarie printre care și Epistola Magna. Traducerile latine s-au răspândit în Italia centrală, dar nu au fost editate. Cf. Vincent Desprez, *op. cit.*, p. 25.

⁵² Traduceri fragmentare din Colecția a II-a și a III-a.

⁵³ Cincisprezece ediții complete sau parțiale în limba rusă, trei în olandeză, șapte în engleză, două în franceză etc. cf. N. Chițescu, *Introducere* la Sfântul Macarie Egipteanul, *Scrieri*, PSB, vol. 34, p. 12.

Bibliografie

- Baker, Dom Aelred, *Pseudo – Macarius and the Gospel of Thomas*, în *Vigiliae Christianae*, vol. 18, nr. 4, decembrie, 1964, p. 215-225.
- Idem, *Pseudo-Macarius and Gregory of Nyssa*, în *Vigiliae Christianae*, vol. 20, nr. 4, decembrie, 1966, p. 227-234.
- Cayré, F., *Précis de patrologie et d'histoire de la théologie*, tome premier, 2e édition, Paris, Desclée et Cie, Éditeurs pontificaux, 1931.
- Coman, Pr. Prof. Dr. Ioan G., *Patrologia*, vol. III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- Desprez, Vincent, *Pseudo-Macaire: Oeuvres Spirituelles. Homélies propres a la Collection II*, Paris, 1980.
- Jaeger, Werner, *Early Christianity and Greek Paideia*, Cambridge, 1961.
- Idem, *Two Rediscovered Works of Ancient Christian Literature: Gregory of Nyssa and Macarius*, Leiden, 1954.
- Klijn, A. F. J., *Some remarks on the Quotations of the Gospels in Gregory of Nyssa's De Instituto Christiano and Macarius' Epistula Magna*, în *Vigiliae Christianae*, vol. 19, septembrie, 1965, p. 164-168.
- Maloney, George A., *Pseudo-Macarius. The Fifty Spiritual Homilies and The Great Letter*, preface by Kallistos Ware, New York, Paulist Press, 1992.
- Malorey, George M., *Intoxicated with God. The Fifty Spiritual Homilies of Macarius*, Denville, New Jersey, 1978.
- Padovese, Luigi, *Introdúcere în teologia patristică*, traducere din limba italiană de Anton Rus și Cristian Rarău, Blaj, Editura Buna Vestire, 2003.
- Paul, Adrian Gh., *Viața, personalitatea și învățătura ascetico-mistică a Sfântului Macarie Egipteanul*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005.
- Sanctorum Patrum Macarii Aegyptii, Macarii Alexandrinii, Opera quae supersunt omnia, Tomus unicus, Parisiis, Garnier Fratres Editores et J. P. Migne Successores, 1903, în *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, volumul XXXIV.